

Тема: Культура як соціальний феномен

План:

1. Соціальна сутність поняття «культура»
2. Функції культури
3. Елементи культури
4. Класифікація культури за видами та формами.

Завдання для самостійного розгляду.

Розкрити сучасні тенденції розвитку культури. Єдність і різноманітність культур. Чим викликана різниця культур у різних суспільствах. Що таке «полікультуралізм», «діалог культур», «культурний універсалізм»? Розкрити культурні процеси в сучасній Україні.

1. Соціальна сутність поняття «культура»

Поняття культура надзвичайно багатозначне. В даний час існує велика кількість його визначень, в котрих виражаються різні концепції і різні підходи. **Сучасний термін «культура»** походить від латинської, що спершу означало **«обробляти землю»**. Давньоримський мислитель Марк Туллій Ціцерон (106—43 рр. до н. е.) в праці **«Тускуланські бесіди»** поширив значення цього слова на **інтелектуальні явища**, називаючи філософію, за аналогією з обробітком землі — **«обробітком духу»**.

У XVII ст. це призабуте поняття відродив німецький філософ **Готфрід Лейбніц**, а від 60-х рр. XVIII ст. цим терміном став широко послуговуватися у своїх працях ще один німецький мислитель **Йоганн Гердер**. Він трактував **культуру як знаряддя, яке служить людині для того, щоб вона могла вижити у жорстокому природному середовищі, тобто як своєрідний спосіб підпорядкування людиною сил природи**. Адже людина, як біологічний вид, позбавлена потужних зубів, кігтів, великої фізичної сили, має тривалий період дитинства тощо — все це робить її дуже вразливою. Однак людина компенсує ці природні недоліки своїм розумом, високою

здатністю пристосування до природного середовища і найголовніше — **можливістю передання нагромадженого життєвого досвіду завдяки розвитку мови.**

Отже, **культура — це все, що створене людиною як в матеріальному, так і в духовному плані. У широкому розумінні таке визначення культури побутує і сьогодні.** Користуючись таким визначенням поняття «культура», її розуміють як протиставлення «культура» - «природа».

Культуру вивчають багато наук — філософія, історія, культурологія тощо. Але соціологія має свій ракурс дослідження цього суспільного феномена. Вона вивчає роль культури у формуванні та розвитку соціальних систем — соціальних інститутів, груп, суспільства в цілому. **Соціологія вивчає яким чином культура впливає на розвиток соціальних спільнот.** Фактично, усі соціологічні школи і напрямки визнають особливе ключове значення культури у розвитку суспільства.

З точки зору соціології *Культура* — це система цінностей, уявлень про життя, вірувань і певних кодів поведінки, що є спільними для людей, які пов'язані однаковою способом життя.

Усі ці цінності, уявлення і коди поведінки є для людей «залізними», тобто непорушними, правилами, що диктують як вони мають діяти в тій чи іншій ситуації, як спілкуватися з іншими людьми, вступати з ними у різноманітні стосунки і будувати суспільні структури. Люди, позбавлені культури, тобто усіх цих цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, були б нездатними до об'єднання для вирішення різних проблем, а суспільний світ розпався, розколовся б, тому що не було б того, що його цементує. Багато соціологів, що досліджували соціальні системи, саме культуру вважали їхньою основою. До них можна віднести **Дюркгейма, Сорокіна, Парсонса.** Вони вважають, що **культура** є складним динамічним утворенням, яке має винятково соціальну природу.

Людина **творює культуру**, тому що вона (людина), на відміну від тварин, здатна **навчати і навчатися** шляхом взаємодії з іншими людьми. Шимпанзе можна навчити досягати банан, за допомогою доволі складних дій, але не передавати цю думку іншим. Тварина живе лише інстинктами і власним досвідом, а людина «стоїть на плечах своїх предків» і вирішує свої проблеми, застосовуючи мудрість багатьох поколінь, тобто культуру (мову, знання, вміння, цінності, світогляд, тощо). **Способи, якими люди задовольняють свої потреби**, є дуже відмінними у різних суспільствах або навіть в межах одного з них і визначаються культурою цього соціуму чи певної соціальної групи. Культурні цінності формуються на підставі відбору певних типів поведінки і досвіду людей. Кожне суспільство зробило власний їх відбір (мова, продукти харчування, світоглядні норми, правила дорожнього руху, сексуальні стосунки тощо). **Зв'язок між культурою і людьми має взаємний характер**. Хоча люди вигадують культуру, проте саме культура творить людей.

Культура формує особистість людини. Вона одночасно і обмежує людську свободу, і сприяє людській свободі. Як пояснити цей протирічивий вислів?

Розглянемо першу складову – **обмежувальну**. **Норми** — це винахід культури — вони забороняють людям певні способи поведінки (скажімо, ходити голим по вулиці), а інших способів поведінки, навпаки, вимагають – наприклад, платити за проїзд у громадському транспорті, приймати їжу відповідним способом і таке інше.

Разом з тим культура **визволяє** людину від запрограмованого заздалегідь, інстинктивного стилю поведінки. Людина може вибирати який будинок їй будувати і чи будувати його взагалі, на відміну від синиці чи бджоли, у яких немає вибору з цього приводу; культура звільняє від необхідності кожного разу робити відкриття як жити у цьому світі. Наприклад, завдяки культурі людина не має вигадувати знову мову, винаходити як потрібно здобувати вогонь, їжу та ін.

2. Функції культури

Культура у суспільстві відіграє багато функцій, найголовнішими з яких є такі:

- 1) **функція соціальної пам'яті.** Культура зберігає, передає і вдосконалює людський досвід.
- 2) **освітньо-виховна функція.** Індивід стає особистістю, членом суспільства в процесі соціалізації, тобто засвоєння знань, мови, символів, цінностей, звичаїв, традицій свого народу, своєї соціальної групи і всього людства.
- 3) **комунікативна функція.** Культура — це засіб спілкування людей, дозволяє їм пізнати і зрозуміти одне одного.
- 4) **інтегративна і дезінтегративна функції.** Засвоєння культури створює у людей — членів певної соціальної групи — відчуття спільноти. Таким чином, культура згуртовує людей, інтегрує їх, забезпечує цілісність спільноти. Але, згуртовуючи людей на базі якої-небудь однієї субкультури, вона тим самим протиставляє їх іншим, роз'єднуючи ширші спільноти. Всередині цих ширших культурних спільнот можуть виникати конфлікти на культурному ґрунті.
- 5) **регулятивна функція.** Під час процесу соціалізації — цінності, ідеали, норми, зразки поведінки стають частиною самосвідомості особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культура визначає певні рамки в яких може і повинна діяти людина.

3. Елементи культури

Культура є складним феноменом, у якому можна виділити ряд **елементів**. Насамперед, культуру поділяють на: «духовну», або, як її ще називають «нематеріальну» (норми, цінності, зразки поведінки, вірування, мова та ін.) та «матеріальну» (знаряддя праці, архітектура, одяг, зброя тощо).

Як ви розумієте, такий поділ є умовним. Насправді ці два типи культури тісно взаємопов'язані і впливають один на одного.

Соціологія зосереджує свою увагу головним чином на вивченні *нематеріальної культури* — духовних цінностей суспільства, створених працею багатьох поколінь людей.

Першим і найважливішим **елементом** нематеріальної культури є **понятійно-логічний апарат**, тобто знання, сформульовані у вигляді певних понять і уявлень, що зафіксовані в мові.

Мова — головний засіб людського спілкування. Саме завдяки їй спільнота згуртовується, нагромаджує і передає культурні надбання, соціалізує своїх членів. **Мова — фундамент культури**. Адже тільки за її допомогою ми фіксуємо і передаємо знання, норми, моделі поведінки.

Вчені припускають, що 6 тис. років тому існувало близько 10—15 тис. мов; сьогодні ж, за даними американської неурядової організації World Watch Institute, їх відомо близько **семи** тисяч, причому понад половину — мертві мови, або приречені на загибель і до 2100 р., за прогнозами цієї ж організації, їх залишиться не більше 3 тис.

Більше половини сучасних мов використовують лише у восьми країнах: Папуа Новій Гвінеї, Індії, Індонезії, Нігерії, Камеруні, Австралії, Бразилії та Мексиці. Цікавим є й той факт, що 22 мовами сьогодні користується 75 % людства, а 7 мовами — 50 %.

Мова є надзвичайно важливим елементом культури. Деякі вчені навіть вважають, що найголовнішим. Хоча, така категоричність буде неправильною. Вірніше сказати, мова є одним з головних елементів культури.

Наступними важливими елементами можна виділити **знання, переконання, цінності** (світоглядні елементи) і **норми**.

Знання і переконання — це погляди людей стосовно того, яким є світ. Знання і переконання є важливою частиною нашого культурного спадку. Термін **знання** вживається щодо тих понять, які є результатом висновків, які походять з емпіричного досвіду (наприклад, Земля — кулеподібна; від

нагрівання тіла розширюються; молекула води складається з атома кисню і двох атомів водню тощо).

Переконання — це погляди, які не ґрунтуються на наукових фактах і не визнаються усіма як безумовно правдиві (наприклад, існують різні думки стосовно корисності або шкідливості для суспільства смертної кари, щодо того чи можна дозволяти аборти, чи існує життя після смерті тощо).

Цінності — це предмети і явища, важливі для культури, духовного життя певного народу, суспільства, це загальновизнані переконання щодо цілей до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму щоденному житті. Інакше кажучи, це абстрактні поняття (а не ситуативно-конкретні), які вказують на те, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним. Вони не тільки фіксують певні переконання з приводу мети життя, але й визначають шляхи та засоби якими її можна реалізувати.

У цінностях різних культур виділяються різні доміанти. Наприклад, десять заповідей Божих — для християнської культури; аскетизм, самозречення, медитація — для буддизму. В рамках європейської культури до основних цінностей належать такі, як: **індивідуальна свобода самовираження, демократія, раціоналізм, успіх у роботі, сімейний добробут** тощо.

Цінності не є статичними: вони змінюються з плином часу. Скажімо, дослідження показують, що в останні десятиліття наша студентська молодь розглядає свою освіту переважно не як спосіб самовдосконалення, як колись, а прагматичніше, передусім, як спосіб опанування шляху до здобуття певного життєвого достатку та успіху.

Норми – у перекладі з лат. — **правило, взірць.**

У соціології під **нормами** розуміють засоби соціальної регуляції поведінки індивідів і груп. У нормативній структурі виділяють звичаї, моральні норми і закони.

Звичаї — традиційний тип поведінки, закріплений колективними звичками. Якщо звички є буденністю соціальної дійсності, то звичаї вказують на більш загальний її аспект.

Звичаї — це схвалені суспільством масові взірці дій, які рекомендується виконувати. Прокидатись о 7-й ранку — звичка, а святкувати Різдво, вітаючись — подавати руку, або одягатися відповідним чином — звичаї. Одні звичаї мають стародавню історію, інші виникли і закріпилися порівняно недавно, але у всіх випадках ми розуміємо під ними усталений, стійкий порядок дій, поведінки людей.

Моральні норми — сукупність культурних норм, які отримали ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, справедливості тощо. **Mores** — в Стародавньому Рим називали найбільш шановані, священні звичаї.

Закони — це нормативні акти, прийняті вищим органом державної влади в установленому конституцією порядку. Вони є вищим різновидом соціальних і культурних норм і вимагають безумовного підпорядкування. Розрізняють два види законів: **звичаєве право**, яке становить сукупність «неписаних» правил поведінки і переважає у доіндустріальному суспільстві та **юридичні закони**, закріплені конституцією та різними юридичними актами.

4. Класифікація культури

У межах одного суспільства існують різні форми культури. Залежно від того, хто створює культуру, і який її рівень, соціологи розрізняють три форми культури: **елітарну, народну і масову**.

Елітарна культура — створюється привілейованою частиною суспільства або, на її замовлення, — професійними творцями. До неї можуть належати: *класична музика* (Альфред Шнітке, Софія Губайдулліна); *концептуальний живопис* (Джеймс Поллок, Пабло Пікассо), *скульптура* чи *театр* (Ежен Іонеско), *високоінтелектуальна література* (Марсель Пруст, Джеймс Джойс) та ін. Як правило, творіння **елітарної культури**

випереджують рівень запитів середньоосвіченої людини. Коло її споживачів — **високоінтелектуальна частина суспільства**. Тому її ще називають високою культурою. Коли рівень освіченості суспільства зростає, розширюється коло її споживачів.

Народна культура (фольклор) — створюється анонімними творцями, які не мають фахової підготовки. Вона є аматорською (не за рівнем, а за походженням) і колективною. Вона включає міфи, легенди, пісні, танці, казки тощо. Фольклор чітко локалізований, тобто пов'язаний з традиціями певної місцевості.

Масова культура створюється професійними творцями і поширюється за допомогою електронних пристроїв (радіо, телебачення, магнітофони, комп'ютери тощо); коли велика кількість людей стала отримувати ідентичну інформацію, із порівняно невеликої кількості джерел. Час появи масової культури — приблизно середина ХХ ст. Головною її ознакою є **вторинна (на відміну від історично сталої) система культурних цінностей, призначених для масового споживання**.

Масова культура відрізняється *високим рівнем стандартизації* музичних, кінематографічних та інших зразків, що культивують типові ціннісні орієнтації.

У сучасній соціології поняття «**масова культура**» все більше втрачає свою критичну спрямованість. Підкреслюється функціональна значимість масової культури, яка забезпечує соціалізацію величезних мас людей в умовах складного і мінливого середовища сучасного постіндустріального суспільства.

Утверджуючи **спрощені, стереотипні уявлення**, масова культура попри те виконує функцію постійного життєзабезпечення найрізноманітніших соціальних груп. Вона несе в собі фундаментальну суперечність: з одного боку масова культура через майже необмежені можливості репродукування робить доступними для широких мас досягнення світової культури, а з іншого боку — ці досягнення подаються у спрощеному,

полегшеному, «усередненому» вигляді, що не лише не сприяє підвищенню інтелектуального рівня її споживачів, але й навпаки, знижує рівень аналітичного сприйняття дійсності.

Нова соціальна ситуація покликала до життя новий спосіб творчої діяльності. Сучасна творча практика розрахована на інше естетичне сприйняття ніж це було колись, до епохи масової культури. Сучасні артисти (в широкому розумінні цього слова) орієнтуються на негайне і миттєве естетичне враження, а не на тривале глибинне переживання.

Потрібно також відзначити, що останнім часом, із розвитком сучасних інформаційних технологій, з'являються принципово нові явища. Відбувається розподіл "маси" на сегменти і, відповідно, розвиваються процеси "демасифікації" масової культури. Це призводить до зростання культурної різноманітності, сегментації ринку культурної продукції. Тепер поняття "масова культура" наголошує переважно тільки на одному — ринковому аспекті сучасної культурної ситуації.

Різновидом масової культури є кіч, тобто несмак (від нім. — халтурити, створювати низькопробні твори), так зневажливо називають претензійний примітив, сентиментальщину, низькопробність; у літературі — це попсове читиво, у малярстві — мазня.

У кожному суспільстві існує **домінуюча культура** — сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, якими керується більшість членів суспільства.

Оскільки суспільство складається із багатьох груп — національних, демографічних, професійних та інших, — поступово у кожної з них формується в межах домінуючої культури своя система цінностей і правил поведінки. Частину загальної культури, систему цінностей, традицій і звичаїв, притаманних великій соціальній групі називають **субкультурою**. Наприклад, молодіжна субкультура, субкультура глухонімих, субкультура національної меншини чи якої-небудь професійної групи (моряків, вчителів). Субкультура відрізняється від домінуючої культури поглядами на життя,

манерами поведінки, одягом, звичаями, сленгом (специфічні слова і вирази, притаманні представникам певних суспільних груп). **Елвін Тоффлер** відзначав, що постіндустріальне суспільство є епохою «субкультурного вибуху».

Якщо субкультура не просто відрізняється від домінуючої культури, але протистоїть їй, принципово не сприймаючи пануючих у суспільстві цінностей, входячи з ними у конфлікт, її називають **контркультурою** (наприклад, субкультура панків, наркоманів, алкоголіків, волоцюг). **Контркультурними** можна вважати деякі субкультури антисоціальних розваг — краще або гірше організованих груп людей, які намагаються внести розлад у функціонування суспільства не заради матеріальних благ, а задля чисто «спортивного інтересу». Вони можуть підробляти комп'ютерні урядові програми, створювати комп'ютерні віруси, перехоплювати або надавати теле- і радіопередачі, влаштовувати ретельно продумані містифікації, фальшувати списки виборців та ін.

Ще однією формою культури можна вважати **суперкультуру**. Цю теорію запропонував американський соціолог Кеннет Боулдінг. Він вважає, що в останні роки у сучасному світі поширилася суперкультура — культура автострад, хмарочосів, новітніх агротехнологій, Інтернету. Вона характеризується глобальним розмахом. У неї є світова мова — англійська і власна ідеологія — наука. Національні культури, на думку вченого, все більше перетворюються на приватну справу окремих соціальних груп.

Контрольні питання та завдання

1. Що означає термін "культура"? Коли і як він виник?
2. У чому полягає соціальна природа культури?
3. Охарактеризуйте основні складові нематеріальної культури, які вивчає соціологія.
4. Які відмінності існують між поняттями "цінності" і "норми"?
6. Що таке "етноцентризм" і "культурний релятивізм"? Наведіть приклади.

7. Наведіть приклади культурних універсалій. Які причини їх виникнення?
8. Охарактеризуйте різні форми культури в межах одного суспільства.
9. Наведіть приклади поширення масової культури в сучасній Україні.
10. Як співвідносяться домінуюча культура і субкультура? Наведіть приклади.
11. Що таке "контркультура"? Опишіть основні форми контркультури в молодіжному середовищі сучасного українського суспільства.
12. Які функції культура виконує в суспільстві?